

TRECEREA DE LA ECONOMIA NATURALĂ LA ECONOMIA DE SCHIMB. FORMAREA ȘI DEZVOLTAREA ORAȘELOR (Clasa a XI-a)

I. *Premisele despărțirii meșteșugurilor de agricultură și ale formării orașelor medievale.*

- a) Progresele realizate, în secolele IX—XI, în dezvoltarea meșteșugurilor domaniale și în agricultură¹.
- b) Intensificarea corespunzătoare a comerțului intern și extern.
- c) Creșterea populației și a nevoilor de consum.²
- d) Europa și { stăvilirea ultimelor migrații spre apusul Europei³.
diminuarea luptelor anarhice feudale.

II. *Formarea orașelor medievale ca centre meșteșugărești și comerciale :*

- a) Despărțirea meșteșugurilor de agricultură — o primă diviziune socială a muncii în evul mediu — un proces treptat și îndelungat⁴.
- b) Meșteșugarii, o pătură socială nouă, iar producția meșteșugărească, o producție de marfă ;
- c) Apariția de noi orașe — în locuri favorabile practicării meșteșugurilor și desfacerii mărfurilor⁵ — și renașterea economică a orașelor vechi⁶. Exemple în Europa, Asia, nordul Africii.
- d) Apariția negustorilor locali — un pas nou în diviziunea socială a muncii — și formarea pieței interne ; orașele medievale deveneau centre meșteșugărești și comerciale, făcându-se separarea orașului de sat⁷.

III. *Organizarea meșteșugarilor și a negustorilor.*

- a) Organizarea meșteșugarilor : breslele⁸ — organizații meșteșugărești corporative, care produc pentru cercuri mai largi și chiar pentru piețe mai îndepărtate ; statutul breslelor și conducerea lor. Atelierul meșteșugăresc breslaș, un atelier de mică producție individuală⁹.
- b) Organizarea negustorilor : — ghilde, în Europa ; scopul lor.
— han, în China [asociații meșteșugărești
— za, în Japonia { și comerciale.
- c) Scopul gildelor.

IV. *Organizarea și dezvoltarea orașelor medievale, ca centre meșteșugărești și comerciale ; ligile :*

- a) La început — dependente de seniorul feudal, laic sau ecleziastic, pe domeniul căruia s-au format ; plăteau rentă ca și iobagii.

- b) Lupta orașelor pentru autonomie,¹⁰ „pentru a face comună”; orașenii cereau : — recunoașterea calității lor de oameni liberi ;
— anularea obligațiilor de rentă feudală ;
— îngrădirea taxelor pentru practicarea meșteșugurilor și comerțului, a vămile ;
— dreptul de autoguvernare.

Lupta împotriva seniorului feudal a îmbrăcat forme diferite, de la cumpărarea cu bani a „cărții de libertăți”, pînă la lupta cu arma în mînă.

c) Organizarea și conducerea orașelor autonome :

- Consiliul comunal sau Sfatul orașenesc { primarul
pîrgarii
- Centumviratul (un Sfat mai larg).
- Aveau justiție, miliție, armată, monedă proprie.

d) Aspectul și populația orașelor medievale ;¹¹ aspect de burg, de oraș înghesuit între zidurile sale.

- e) Ligile (asociațiile) orașenești și contribuția lor la dezvoltarea comerțului¹². — Liga lombardă : Milano.
— Liga teutonică : Hansa ; Lübeck.
— Liga renană : Köln.
— Liga suabă : Augsburg.

V. *Deștrămarea economiei naturale și dezvoltarea economiei de schimb.*

Cauze :

- a) Antrenarea domeniilor feudale și a gospodăriilor țărănești în economia de schimb.
- b) Lărgirea pieții interne și formarea pieții externe.
- c) Lărgirea continuă a relațiilor marfă — bani ; rolul târgurilor săptămînale ; al bilciurilor¹³ (iarmaroace) ; apariția zarafilor, a capitalului cămătăresc și a băncilor¹⁴.

- d) Înființarea primelor manufacturi dispersate și centralizate în { — Florența
— Flandra { textile
— Anglia

Producția manufacturieră, ca primă formă de producție capitalistă¹⁵.

VI. *Concluzie : rolul progresist al orașelor — „floarea cea mai frumoasă a evului mediu”*¹⁶ — în dezvoltarea societății medievale.

- Au contribuit la dezvoltarea economică prin impulsul dat producției și schimbului de mărfuri, la formarea pieții interne ;
- Prin formarea pieții interne și sprijinul dat regalității împotriva feudalilor au favorizat centralizarea statală ;
- Orașele au creat instituții noi, superioare, municipale (republici) și au contribuit la dezvoltarea școlilor, a culturii și artei.

Comentariu istoric

1) Ne vom referi la perfecționarea tehnicii și dezvoltarea deprinderilor meșteșugărești mai ales în domeniul metalurgiei, textilelor și construcțiilor, ceea ce favorizează specializarea meșteșugarilor. Încă în epoca carolingiană „Capitularul despre domenii” înșiră, în art. 45, „feluriți meșteri..., precum și alți meșteri pe care este prea lung a-i enumera”.

În domeniul agricol, cele cunoscute de elevi din lecția precedentă.

2) În secolele V—VII, anumite zone ale Europei au cunoscut un recul însemnat în plan demografic. Pe teritoriul Galliei antice, spre exemplu, la sfârșitul dominației Imperiului Roman se estimează 6 mil. de locuitori, după invazii — 3, la mijlocul secolului al IX-lea — 5 mil. Situația a fost apoi depășită, veacurile XI—XIII marcând un avânt în Europa și, în general, în lume (evaluare, în mil. de suflete).

În secolele XI—XIII, același proces are loc, după cum o atestă izvoarele, și în ținuturile românești.

3) Este vorba de migrațiile întreprinse peste Europa apuseană de către normanzi, unguri și arabi.

4) Deosebim, în procesul separării meșteșugurilor de agricultură, două stadii. Un prim stadiu, atunci când meșteșugarul produce la comanda consumatorului, când materia primă putea aparține consumatorului sau meșterului, plata făcându-se fie în produse, fie în bani. Această formă a producției meșteșugărești a existat, atât în orașe, cât și la sate. Dar, deși meșterul lucra după comandă, în acest stadiu nu poate fi vorba de o producție de marfă fiindcă produsul muncii nu se aducea pe piață.

Stadiul următor este atunci când meșterul, dezvoltându-și atelierul, aduce produsele pe piață. Meșteșugarul care se ocupa cu producția obiectelor meșteșugărești nu ar fi putut exista dacă nu s-ar fi adresat pieții și nu ar fi obținut acolo, în schimbul produselor sale, produsele agricole de care avea nevoie. Producând pentru piață, meșteșugarul devenea un producător de mărfuri. Separarea meșteșugarilor de agricultură a însemnat nașterea producției de mărfuri și a relațiilor de piață, apariția schimbului dintre oraș și sat.

5) Părăsirea domeniilor feudale de către țărani-meșteșugari a fost determinată de faptul că separarea meșteșugului de agricultură în cadrul domeniului nu era completă, iar posibilitățile de aprovizionare cu materie primă și desfacerea produselor erau reduse; dar mai ales, progresul meșteșugarilor pe domenii era frânat de starea de șerbie a meșterului, de dependența față de feudal cărui îi plătea rentă în muncă, produse, bani, care-l împiedicau în practicarea meseriei și îi răpeau o parte însemnată din produsul muncii sale. Fugind și așezându-se în orașe noi, separarea meșteșugurilor de agricultură se înfăptuiește și în afara domeniilor.

6) În orașele vechi, centre administrative, militare sau religioase, noi veniți — meșteșugarii, negustorii, țărani — se așezau nu în interiorul vechiului centru, unde spațiul era restrâns, ci „în jos de oraș”, „suburbe”, de unde denumirea de *suburbium* „în afară de oraș”, *foris burgum*, de unde terme-

nul de *faubourg* „cartier mărginaș”, „mahala”, „suburbie”. Cu timpul însă și suburbiile au fost înconjurate cu ziduri, (cazul orașelor Köln, Bruges etc.)

7) Alături de meșteșugari și negustori, în orașele nou formate s-au stabilit și țărani, șerbi sau liberi, fără calificare, îndeplinind munci de că-răuși, luntrași, hamali, hangii, clerici, ostași. Cu toată componența pestriță a populației unui oraș, populația de bază o constituiau meșteșugarii și negustorii; de aceea așezarea căpăta un caracter de centru meșteșugăresc și comercial. În felul acesta orașul se separa de sat — „cea mai mare diviziune a muncii materiale și spirituale” în condițiile existenței proprietății private, după cum scrie Marx.

K. Marx și Fr. Engels relevă rolul șerbilor în formarea noilor orașe scriind că: „în orașele care n-au rămas moștenire evului mediu de la istoria anterioară, ele s-au constituit din șerbii eliberați, munca specifică a fiecăruia fiind singura lui proprietate, cu excepția micului capital pe care-l aducea cu sine și care consta aproape exclusiv din cele mai necesare unelte meșteșugărești, ...un capital natural”.

8) K. Marx și Fr. Engels explică astfel cauzele unirii meșteșugarilor în bresle: „Concurența șerbilor care veneau neconținut spre oraș, războiul neîn-cetat dus de sat împotriva orașului și, de aici necesitatea unei forțe militare orașenești organizate, legătura pe care o constituia proprietatea comună asupra unei anumite munci, necesitatea unor clădiri comune pentru vânzarea mărfu-rilor, într-un timp în care meseriașii erau totodată negustori și — implicit, neadmiterea celor neautorizați în aceste clădiri, opoziția de interese dintre diferitele meserii, necesitatea de a proteja munca învățată cu trudă și orga-nizarea feudală a întregii țări — toate acestea au fost cauzele unirii în bresle a lucrătorilor din fiecare meserie”.

9) Meseriașii uniți în bresle erau producători direcți. Fiecare dintre ei lucra în propriul său atelier, cu propriile sale unelte și cu materia sa primă. El era legat de aceste mijloace de producție — după expresia lui Marx „ca melcul de casa lui”. În atelierul meșteșugăresc aproape nu era o diviziune a muncii. Fiecare lucrător trebuia să fie priceput într-o serie întreagă de munci. Trebuia să știe să facă tot ce se putea face cu uneltele sale, iar calfa care voia să devină meșter trebuia să cunoască în întregime meseria sa. De aceea, producția unui meșter medieval se apropie de producția artistică.

10) Pentru a duce cu succes lupta, orașenii se uneau între ei formînd asociații numite „comune” — zice Marx — „pentru a-și apăra pielea împo-triva feudalilor de la țară.” De aceea orașul devenit autonom se numea și el „comună”.

11) Numărul locuitorilor unui oraș medieval era redus: între 1000 și 5000. Numai cele mai mari din ele atingeau cîteva zeci de mii de locuitori, de bürgeri, termen derivat din germanul *Burg*, „oraș”; desemna pe toți orașenii. De aci vine termenul francez medieval *bourgeois* „burghez”, „orașean”.

Cu timpul, pe măsura înfloririi economice a orașelor, populația lor se stratifică. S-a format, pe de o parte, o pătură de meșteșugari și negustori bogați, iar pe de altă parte masa plebei orașenești, din care făceau parte calfele, ucenicii, zilierii, meșteșugarii ruinați și restul sărăcimii orașului. În

aceste condiții cuvîntul „Bürger“ și-a pierdut semnificația sa amplă și a căpătat un sens nou. Începură să se numească „bürgeri“ numai orașenii bogați din care s-a format ulterior „burghezia“. Marx și Engels scriu în *Manifestul Partidului Comunist* că „Din iobagii evului mediu ieșiră tîrgoveții primelor tîrguri; din acești tîrgoveți se dezvoltaseră primele elemente ale burgheziei“.

12) Ligile au contribuit la dezvoltarea comerțului extern, pe marile drumuri maritime și de uscat ale continentului. Hansa, care reunea 80 de orașe nu numai din Germania (Lübeck, Hamburg, Bremen), ci și din Belgia (Bruges), din Anglia (Londra), din Scandinavia (Bergen), din Rusia (Novgorodul), deservea comerțul dintre Europa vestică și cea răsăriteană, din Anglia și pînă în Rusia, pe Marea Nordului și Marea Baltică „...Confederația hanseatică scosese întreaga Germanie de nord din barbaria medievală“, va scrie Engels în *Istoria Războiului țărănesc german*. Liga renană, cu sediul la Köln, organiza comerțul pe Rin, între Germania și Franța sudică și Italia nordică. La rîndul ei, liga suabă va mijloci schimburile dintre Germania și Italia prin trecătoarea Brennero, mărfurile Europei nordice și vestice fiind preluate de către orașele ligii lombarde și apoi de venețieni și genovezi. Orașul Augsburg era marele antrepozit pentru mătăsurile italiene, pentru mirodeniile din India și pentru toate produsele Orientului. Drumul maritim mediteranean era controlat, la început, de către negustorii bizantini și arabi, iar mai apoi de venețieni și genovezi. Drumul maritim baltic era legat cu cel mediteranean prin „Marele drum de la varegi la greci“, pe Nipru, pînă-n Crimeea la Caffa și de aci la Constantinopole. Acestui drum își datoresc înflorirea lor orașele Novgorod și Kiev. Oraș mare și bogat, Novgorodul avea străzile pavate cu lemn încă din secolul al XI-lea, o conductă de apă, prin țevi de lemn, una din cele mai vechi conducte ale Europei medievale. Kievul a fost, de asemenea, un centru meșteșugăresc și comercial, care uimea pe contemporani prin splendoarea sa, socotit fiind rivalul Constantinopolei. La începutul secolului al XI-lea erau în Kiev 8 piețe.

Paralel cu cele două drumuri maritime, cel nordic și cel sudic, un drum de uscat străbătea Europa de la vest la est, de la Paris la Köln, Leipzig, Viena sau Praga, Budapesta, Oradea, Brașov sau Sibiu și de aci la Brăila și Caffa sau la Constantinopole. Un asemenea drum străbătea Peninsula Balcanică de la Dubrovnic la Turnu Severin, Slatina, Brăila, Caffa. Legate de aceste drumuri comerciale au înflorit orașele țării noastre: Suceava, Siret, Baia, Chilia, Brăila, Cîmpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor, Giurgiu, Sibiu, Brașov, Mediaș, Sighișoara etc.

13) La renumitele tîrguri din Champagne participau negustori din toate țările cu mărfuri din cele mai variate. Negustorii italieni aduceau la bilci mărfuri orientale ca mătase, țesături de bumbac, giuvaeruri și alte obiecte de lux, precum și mirodenii. Negustorii flamanzi și florentini aduceau postavuri frumos țesute. Cei din Germania, țesături de in; cei din Cehia, postav, piei și obiecte de metal, iar negustorii din Anglia, lînă, plumb, cositor și fier.

14) Termenul derivă din italianul „banca“, masa pe care zaraful făcea schimbul banilor. Zarafii se ocupau și cu transferul de bani, din care

au luat naștere operațiile de credit, operații de care este strâns legată cămătăria.

15) Manufactura lua locul atelierului meșteșugăresc în condițiile specializării tot mai accentuate între bresle și chiar între orașe, a creșterii populației și a nevoilor de produse cerute de piețele tot mai numeroase, ca și a înmulțirii posibilităților de schimb. Munca se făcea tot cu mâna, dar după principiul diviziunii muncii între toți lucrătorii atelierului. Marx și Engels subliniau: „Organizarea feudală sau corporativă a industriei nu mai era îndeustătoare pentru cererile crescînde ale noilor piețe (mai ales după descoperirile geografice). Manufactura îi luă locul. Breslașii fură înălțurați de către clasa de mijloc industrială; diviziunea muncii între diferitele corporații dispăru în fața diviziunii muncii înăuntrul fiecărui atelier“. Mai mult, patronul nu mai lua parte activă la procesul de producție: era capitalist.

16) K. Marx apreciază orașele medievale ca fiind „floarea cea mai frumoasă a evului mediu“, pentru ca Engels să explice concret în ce constă frumusețea acestei flori: „Tîrgoveții ajunseseră clasa care întruchipa dezvoltarea producției și schimbului, a culturii și a instituțiilor sociale și politice“.

Comentariu metodic

Programa clasei a XI-a prevede la liceele de filologie-istorie (50 de ore pe an) un număr de 3 ore pentru „Viața economică în orînduirea feudală“. Într-o primă lecție este recomandabil să se parcurgă: caracterul forțelor de producție; formele de proprietate; agricultura — baza producției în feudalism. Următoarele lecții pot fi utilizate pentru problemele planului de față: a doua lecție a temei — problemele I—III; cea de-a treia — problemele IV—VI.

La toate celelalte tipuri de licee, programa (25 de ore pe an) stabilește pentru întreaga temă „Viața economică în orînduirea feudală“ o singură oră, cea mai mare parte a lecției urmînd a fi, în acest caz, rezervată pentru problematica planului de față. Sugestiile metodice subsecvente se referă cu precădere la liceele de filologie-istorie. Se pot totuși prelua de aici cîteva elemente esențiale și pentru aplicarea programei de 25 de ore anual.

Tema aceasta este legată prin multe verigi de lecțiile precedente și — totodată — întinde punți spre lecțiile viitoare, ușurînd însușirea de noi cunoștințe. Cuprinde multe probleme studiate la lecțiile de economie politică, socialism științific, geografie, istoria patriei, fapt ce permite colaborarea interdisciplinară și includerea istoriei noastre în istoria universală, în vederea educării patriotice. De aceea, socotesc că metoda cea mai potrivită este metoda activă, dialogul permanent al profesorului cu clasa, insistîndu-se asupra cauzalității și urmărilor fenomenelor și evenimentelor care au determinat trecerea de la economia naturală la cea de schimb. Se va releva legătura permanentă și interdependența dintre diferitele probleme, ridicate de formarea și dezvoltarea orașelor medievale, de rolul progresist ju-

cat de ele în dezvoltarea societății evului mediu. Metoda conversației va fi îmbinată cu demonstrația la hartă, învățarea prin descoperire și chiar prin crearea de situații problemă.

Trecerea de la lecția veche la cea nouă se va face prin verificarea cunoștințelor elevilor asupra lecției vechi („Proprietatea feudală. Agricultură, baza producției în feudalism“), cele două lecții întrepătrundându-se. După ce elevii vor arăta care au fost progresele realizate în agricultură și în meșteșugurile domaniale în sec. IX—XI, vom conchide că ele au creat premisele pentru trecerea de la economia naturală la economia de schimb, proces treptat, început prin separarea meșteșugurilor de agricultură. În desfășurarea lecției, vom apela și la metoda învățării prin descoperire. Întrebând: care era situația țaranului-meșteșugar de pe domeniu? ce fel de relații erau între el și feudal?, elevii vor descoperi și formula cauzele fugii de pe domenii și stabilirea meseriașilor domaniale în locuri, favorabile practicării meșteșugurilor și desfacerii produselor. La fel, numind orașe nou formate și arătându-le pe hartă, ei înșiși vor descoperi de ce locul respectiv era favorabil. Pentru demonstrația la hartă, ne vom folosi de harta lumii sau Eurasiei; din *Atlasul istoric*, harta nr. 44 pentru Europa și harta nr. 55 pentru Asia.

Putem crea și situații-problemă. De exemplu: de ce orașele moștenite de la antichitate nu mai erau centre economice? de ce, în condițiile dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, șerbii fugiți s-au stabilit în orașe vechi ca Paris, Colonia, Londra etc.? Elevii vor ezita, dar vor rezolva totuși problema, arătând că orașele respective: se găsesc pe căi fluviale; pot folosi pentru apărare fortificațiile existente; exista deja o clientelă, constituită din familiile personalului administrativ, religios sau militar al orașului respectiv. O altă problemă: dacă orașele amintite preexistau, noi veniții meseriași unde s-au așezat? Până la urmă vom primi răspunsul cuvenit: la marginea, la periferia orașului. Astfel, sub îndrumarea noastră elevii vor afla originea termenului de suburbie, din *suburbium* „în afară de oraș“, sau *foris burgum*, de unde *faubourg*, termeni pe care elevii îi vor reîntâlni în epoca modernă.

Putem folosi unele lecturi privitoare la formarea orașelor (cum ar fi Bruges), fragmente din statute de breaslă, acte de privilegii, descrieri ale aspectului orașelor medievale (cum ar fi Sibiu), aflate în volumul *Orașul medieval. Culegere de texte*.

Propun, ca demonstrație la hartă, marcarea pe harta fizică a Europei a principalelor drumuri comerciale și a orașelor mai importante ale vremii. Cu un șnur albastru, fixat cu ace, vom marca drumul maritim din M. Nordului și M. Baltică, de la Londra la Novgorod, iar orașele Londra, Bruges, Bremen, Bergen, Lübeck, Novgorod le vom însemna cu pătrățele mici de carton. La fel, tot cu șnur albastru, marcăm drumul maritim mediteranean, din Spania și pînă în estul Mării Mediterane, și orașele Barcelona, Veneția, Genova, Alexandria, Antiohia, Constantinopole, Caffa în Crimeia, iar la gurile Dunării — Chilia și Cetatea Albă. Marcăm apoi, cu șnur galben, drumul continental ce leagă Europa apuseană cu cea centrală, estică și cu Orientul apropiat, marcînd și orașele Paris, Colonia, Leipzig, Viena, Praga, Budapesta, Oradea, Brașov, Sibiu, Brăila, Caffa sau pe la Cîmpulung, la Giurgiu și Con-

stantinopole. Cu șnur roșu, vom marca drumul care leagă în vest drumul maritim nordic cu cel sudic pe Rin, până-n sudul Franței și orașele respective — cu Köln; orașele ligii suabe: Augsburg și Nürnberg, care mijlociau schimbul prin trecătoarea Brennero cu orașele lombarde în frunte cu Milanul. Cu șnur verde, vom marca „Marele drum de la varegi la greci” din estul Europei, de la Novgorod la Kiev, Caffa și apoi spre Constantinopole. Sau de la Lemberg (Lwow), pe Siret (drumul moldovenesc), la Brăila, Constantinopole, legând orașele Suceava, Siret, Baia, cu Brăila, Chilia, Caffa.

Această demonstrație la hartă se poate face, eventual, la sfârșitul orei, ca fixare a cunoștințelor; sau în ora următoare, la verificarea cunoștințelor a 1—2 elevi, care vor fi apoi notați.

Nu vom insista în lecția aceasta asupra luptelor de emancipare a orașelor de sub autoritatea feudalilor, mai ales asupra formelor de luptă; nici asupra raporturilor dintre orașe și regalitate, deoarece problema este obiectul unei lecții viitoare. Se recomandă folosirea diapozitivelor cu aspecte din atelierele meșteșugărești, stampe de orașe etc.

Concluzia la această lecție se va referi la rolul progresist al orașelor medievale. El poate fi precizat de către elevi, antrenaji de către profesori prin întrebarea: K. Marx a apreciat orașele ca „cea mai frumoasă floare a evului mediu.” De ce?

BIBLIOGRAFIE

- K. Marx, Fr. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Editura P.C.R., 1947, p. 30—31.
 K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, Editura politică, 1965, p. 391.
 K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. III, Editura politică, 1957, p. 377, 715.
 K. Marx, Fr. Engels, *Ideologia germană*, Editura politică, București, 1956, p. 28—52.
 Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, Editura P.C.R., 1950, p. 25—26.
Istoria universală, vol. III, Editura științifică, București, 1960, p. 305—316.
 R. Manolescu, *Prelegeri de istorie universală medie*, fasc. III, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1970, p. 47—64.
 R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, Editura științifică, București, 1974, p. 78—79.
Orașul medieval. Culegere de texte, coord. R. Manolescu, București, 1976 (Universitatea București).

ION NICOARA